

Jukka Nyysönen

Uusi saamelaisten ylijarajaisen historian yleisesitys

Mikkel Berg-Nordlie: *En kort introduksjon til samenes historie*. Oslo 2024 (234 s.).

Mikkel Berg-Nordlie työskentelee vanhempana tutkijana OsloMetin Kaupunki- ja aluetutkimuksen yksikössä (OsloMet, By- og regionforskninginstituttet NIBR). Hänellä on pitkä ura ja laaja julkaisuluettelo saamenhistorian ja saamelaisen yhteiskuntaelämän tutkijana. Berg-Nordlie on saamenhistoriantutkija toisessa polvessa: hän on omistanut painotuoreen yleisesityksen saamelaisten ylijarajaisesta historiasta isälleen Bård A. Bergille, joka tunnetaan mm. poronhoidon historian tutkijana Tromssan yliopistosta. Tämä on osoitus saamelaisen historian tutkimuskentän vakiintumisesta Pohjoismaissa.

Kirja on julkaistu Cappelen Damm -kustantamon ”Lyhyt johdatus” -sarjassa, jossa julkaistaan laadultaan korkeatasoisia yleisesityksiä historiallisista tutkimusteemoista. Berg-Nordlien kirja kattaa noin 2000 vuoden kaaren, mikä tarkoittaa määrätietoisia rajauksia. Kirja keskittyy poliittiseen historiaan, jota lähestytään yhteiselon, konfliktin, sorron, toimintamahdollisuuksien, vastustuksen, organisaatioiden, instituutioiden ja rakenteiden historiana.

Kirjan johdanto on oivallinen läpikäynti eri tavoista kirjoittaa ja tutkia saamenhistoriaa. Kirjan päänäkökulma on saamelaisten itsensä suhde ei-saamelaisiin ja heidän esittelemisiinsä valtarakennelmiin. Yhden saamelaisnäkökulman sijaan Berg-Nordlie määrittää saamelaisen näkökulman työtavaksi, lähteiden kriittiseksi uudelleenluvuksi, jossa yritetään välttää historiankirjoituksen vanhat, muiden tuottamista lähteistä kumpuavat toistuvat virheet ja esityksen kaavat. Hän asettaa vähimmäiskriteerin saamelaisnäkökulmalle: historiankirjoituksen tulee keskittyä vastaamaan siihen, kuinka historialliset tapahtumat ja olosuhteet vaikuttivat saamelaisiin ja kuinka saamelaiset suhtautuivat niihin. Päämääränä ei ole enää pelkkä sortohistoria, mikä on ollut pitkään vallitseva tapa kirjoittaa saamenhistoriaa, vaan sitä täydennetään huomioiden saamelaisten toimijuus eri historiallisissa konteksteissa sekä tavat vastustaa valtarakenteita ja käyttää hyväksi niiden luomat toimintamahdollisuudet. Kirjoittaja onnistuu tässä erinomaisesti – tässä suhteessa kirja on tasapainoinen ja tasapuolinen esitys, jossa kriittisyys kohdistuu myös saamelaisyhteisöön.

Berg-Nordlie käsittelee historian moninaisuuden ongelmaa metodologian ja tutkimusetiikan kannalta. Intersektionaalinen lähestymistapa on hänestä hedelmällinen,

koska saamelaisyhteisö itsessäänkin koostuu monista vähemmistöistä. Tämä taas paljastaa toisen ongelman, josta on kirjoitettu paljon: kuka voi ottaa yhteisön sisällepäin tulevan tutkijaposition ja voiko pohjoissaamelaisen enemmistön edustaja kirjoittaa eteläsaamelaisista tutkimusteemoista? Entä Venäjän saamelaisista? Kun kirjoitetaan syrjitystä ja haavoittuvasta kansasta, on Berg-Nordlien mielestä tärkeämpi kysymys, kuinka estää tutkimuksen poliittinen käyttö. Voiko moninaisuuden yhdestä seurauksesta, intressien moninaisuudesta ja saamelaisen kansan sisäisistä ristiriidoista kirjoittaa ilman, ettei sitä aseteta entistä haavoittuvampaan asemaan? Berg-Nordlie näkee kriittisen ja moninaisuuden tunnistavan tutkimusotteen hyödyllisenä intressien puolustuksessa, varsinkin jos kritiikki tulee ryhmään kuuluvalta tutkijalta. Ulkopuolisten tutkijoiden neuvot saattavat vain herättää hedelmättömän puolustusreaktion – Berg-Nordlie ei muuten ota suoraan kantaa mahdolliseen preferenssiin koskien tutkijoiden etnisyyttä.

Tutkimuseettinen minimivaatimus poliittisesti haavoittuvaista kansaa tutkittaessa on olla tarkkana siinä, miten saamelaisista kirjoittaa ja mitä kategorioita ja termejä käyttää. Berg-Nordlien kirjassa saamelaisten määrittäminen haavoittuvaksi kansaksi tarkoittaa, että käsittelyä määrittää kriisikeskeisyys. Kirjan tutkimuskysymykset on muotoiltu kielten, kulttuurin ja luontaiselinkeinojen eloonjäännin kysymyksiksi. Kirjaa strukturoi norjalaistamisen viitekehys vähittäisenä olojen tiukentumisena ja vapauden sekä maiden menetyksenä, ajettuna politiikkana, norjalaisten yhteiskuntadiskurssien välillisinä seurauksina, läpikäytyä ja vastustettuna prosessina sekä edelleen sosiaalipoliittista kenttää ja arkipäivää strukturoivana elementtinä. Ote ja sävy kiristyy tultaessa lähelle nykyhetkeä, jossa lähtökohtana on polykriisin käsite ja raamitus.

Kirjan lähtökohta ja tavoite on kuvata koko Sápmin historia, mukaan lukien Venäjän saamelaiset. Ylirajaisuutta on pitkään pidetty saamentutkimuksessa vaikeasti saavutettavana näkökulmana ja lähinnä vertailevan otteen mahdollisuutena. Ylirajaisesti organisoituneeseen Saamelaisneuvostoon kohdistunut hiljattainen laaja tutkimuskiinnostus on avannut ylirajaisen historian kirjoittamisen mahdollisuuden, tosin koskien vain tämän organisaation omia verkostoja ja toiminnan segmenttejä. Sekä pansaamelaisella että kansallisvaltioiden rajaamalla historialla on redusoiva vaikutus. Kirja tasapainoilee näiden kanssa ja laskee ylirajaisuuden tavoitetasoa kirjan lähestyessä nykypäivää, jolloin Norjan puolen historia korostuu.

Kirjassa on historian yleisesitysten tavalliset, genreen kuuluvat piirteet. Vanhempi historia on aliedustettu, ja toisen maailmansodan jälkeinen aika vie liki puolet kirjan sivuista. Suomen ja Ruotsin saamelaisten historiaa kuljetetaan mukana, mutta aika vähäisen kirjallisuuden varassa ne saavat kovin vähän tilaa kirjassa. Kolttasaamelaisen historia antaa kirjassa lisävalaistusta Suomen puolen historiasta. Suomessa käynnissä oleva saamelaiskiista käydään läpi.

Kirja tarjoaa lyhyessä ja yhteen vetävässä muodossa päivitetyn version Norjan puolen poliittisesta saamenhistoriasta. Norjan sodanjälkeisen ajan luottamuskriisin

ja lopulta alkaneen valtion ja saamelaiselinten välisen yhteistyön historia on Suomessa vähän tunnettua. Kirjassa käydään läpi myös Norjan puolen toteutumattomat territoriaaliset ratkaisuyritykset saamelaisongelmiin, joita tarkastellaan myös pansaamelaisesta näkökulmasta. Kirjan yllirajaisinta antia on tulkinta ja analyysi saamelaisten edustuselinten yllirajaisesta historiasta. Saamelaisvaltuuskunta näyttäytyy tässä edelläkävijänä ja esimerkillisenä Norjan ja Ruotsin saamelaisille. Kirjassa on myös hyvä analyysi edustuselinten ja saamelaisen kansalaisyhteiskunnan välisestä dynamiikasta, mikä esitetään Suomen osalta kansalaisyhteiskuntaa ja vapaampaa saamelaistoimintaa liki täydellisesti heikentäneenä suhteena, mikä ei pitäne paikkaansa. Vaikka valtakunnallista keskusjärjestöä ei ollut yli 20 vuoteen, oli paikallista järjestötoimintaa olemassa ja toiminta jatkui Saamelaisneuvoston puitteissa.

Nykykontekstissa, viimeaikaisen saamelaisaktiivisuuden tsunamin jäljiltä kirjalta osaa odottaa poliittista latausta ja tulokulmaa historiaan. Sitä saadaankin. Kirja ei ole pelkkä tieteellinen yhteenveto saamelaisten historiasta, vaan kyseessä on poliittinen teos ja teko: elonjäämishistoria ja repliikki käynnissä oleviin prosesseihin. Kirjan kannen kuvitus on inspiroitunut Fosen-mielenosoituksista (kuvassa on nuorten mielenosoittajien taustalla Norjan Stortingetin fasadi). Sápmi-termin johdonmukaisen käytön vastapainoksi Berg-Nordlie käyttää maan valloittajista ”herrakansan” (”herrefolk”) käsitettä, jota harvoin näkee mobilisoidavan historiantutkimuksessa. Kolonisaatio-termin (kolonisering) osuvuuden kirjoittaja kyseenalaistaa vain sen suhteen, kuinka onnistunut se on suhteessa alueisiin, joissa oli jo enemmistön asutusta – muuten saamelaisten asuttamille alueille tuli vieraan kansan vallanpitäjiä. Vanha tutkimus on ollut rasismin läpilyömää ja syrjinnän muodot monet. Tästä osin jopa dikotomisoivasta otteesta huolimatta kirjoittajan tutkimusote on kriittinen, termien valinnat keskustelutetaan eikä historiallisia suhteiden ja prosessien luonnetta lyödä lukkoon, vaan niiden moninaisuus ja potentiaali kartoitetaan. Kaupan ja esimerkiksi norjalaistamispolitiikan keskeisimmän instituution, koulun myönteiset vaikutukset, kuten elintason nousun mahdollisuus, todetaan. Etnopoliittinen tulokulma ja saamelaisen oikeustaistelun sympatisointi on ollut saamelaisten poliittisessa historiassa tavallista, missä suhteessa kirja ei eroa genrestä.

Poliittisuus näkyy myös nykyhetken ilmiöiden saamasta suuresta tilasta kirjassa: Finnmarkin maa-oikeuksiin liittyvät oikeudenkäynnit Nessebyssä ja Kaarasjoella, vihreä siirtymä (tai vihreä kolonialismi) sekä poronhoitodominanssia vastustavien, saamelaisten laajempaa itsemääräämisoikeutta epäilevien ja saamen kieltä hallitsemattomien valitsijoiden edustajana profiloituneen Nordkalottfolket-puolueen saama vaalivoitto ja provosoiva politikointi kuvataan laajasti. Berg-Nordlie toteaa lähtökohtaisesti itsekkin, että jotkut näistä ajankohtaisista aiheista saattavat jäädä tulevaisuudessa saamen(historian)tutkimuksen alaviitteisiin.

Viimeaikaisten maa-oikeuskysymysten käsittely yllättää siinä, miten Berg-Nordlie käyttää aihetta sen korostamiseen, kuinka oikeusjutut jakoivat saamelaisia riiteleviin intressiryhmiin ja kuinka tämän normaalitilanteen, yksituumaisuuden puutteen, ei

pitäisi enää yllättää ketään. En ole varma, onko ajatusjäännöksiä sorrettujen vähemmistöjen yhtenäisyydestä enää vallitsevin tapa syyllistää saamelaisia, mutta ainoa se ei ole.

Berg-Nordlie kartoittaa saamelaisten sisäiset ristiriidat, kuten myös viime aikoina voimistuneen saamelaisliikkeen ja -asian kokeman vastarinnan sekä sen mahdolliset motivaatiot. Norjassa viime aikoina käyty keskustelu saamelaisuuden kilpailevista määrittelyistä ja eri identifikaatioiden kirjosta ja asteista on toteava keskittyen eri positioiden esittelyyn. Asialla on ollut pitkä inklusiivisen politiikan historia. Tapa, jolla ihmiset voivat pitää yllä ja manifestoida monia etnisiä identiteettejä, joista saamelaisuus ei aina ole voimakkain, on edelleen mahdollista Norjassa. Asia on monimutkaisten ja risteävien historioiden ja keskustelujen alainen: Norjassakin on alettu kuulla poissulkevia mielipiteitä, ja saamelaisen identiteetin yhtäkkinen omaksuminen on aiheuttanut perheiden, sukujen ja paikallisyhteisöjen sisäisiä konflikteja. Tämä norjalaistamispolitiikan perintö käydään kirjassa läpi samalla toteavuudella.

Kirjassa on monia vahvoja esityksiä: saamelaisten poliittisen organisoitumisen ja tärkeimpien aktioiden historian pääkohdat ja niiden merkitykset esitetään pätevästi. Teoksen organisaatioanalyysi on korkeatasoinen. Berg-Nordlien yksi asiantuntemusalue, Neuvostoliiton/Venäjänsä saamelaisten ja saamelaisliikkeen historia päivitetään asiantuntevasti. Sama koskee viime aikoina paljon tutkittua sotahistoriaa sekä kaupunkisaamelaisuutta, sen organisoitumisen tapoja ja yhteisön sisäisen moninaisuuden kasvun myötä kohdattuja haasteita. Elinkeinopohjaisen organisoitumisen historiaa avataan, mikä tapahtui usein norjalaisen/suomalaisen/ruotsalaisen ammattiyhdistysliikkeen puitteissa – tässä on paljon tutkittavaa tulevaisuudessa.

Politiikka osana arkipäivää saa ehkä liian suuren osan kirjassa – Norjan paikallisdemokratiakulttuuri on syvempi kuin muualla Sápmissa. Ääriesimerkki päinvastaisesta on Venäjä, jossa moinen toiminta on tällä hetkellä jos ei täysin kiellettyä, niin ainakin riskialtista, ja joka käydään läpi myös kirjassa. Asian historian-tutkimuksellinen puoli on se, kuinka paljon saamelaisten historiallista arkipäivää politiikka on eri skaaloissaan määrittänyt. Tämä puoli ylikorostuu helposti sekä tutkimus- että norjalaisessa kontekstissa.

Pohjoismaisessa ja pansaamelaisessa näkökulmassa Norjan valtio erottuu poikkeuksellisen myötämielisenä saamalaisvaateita kohtaan. Tämä lyö leimansa joihinkin kiteytyksiin ja kehityskulkujen esityksiin. Saamelaisen historian 1970-luvun ”taisteluanjakson” loppuminen ja muutos kohti ”juridista vaihetta”, valtion rakenteissa ja kanavissa tapahtuvaa neuvottelevan politiikan ja ammattimaistumisen aikakautta on läpikäyty muissakin Pohjoismaissa. Josko ajanjaksoa voi kuvata muualla kuin Norjassa ”hiljaisena vallankumouksena” on epävarmempaa, ainakin mitä tulee politiikan tuloksiin. Ruotsissa saamelaisosapuolet ovat viime vuosina saavuttaneet muutamia voittoja oikeusasteissa, vaikka suhteessa saamelaisiin Ruotsi on ollut hämmästyttävän jäykkä valtioajattelussaan aivan viime aikoihin asti, kun taas Suomen etnopolitiikkaa ja Saamelaiskäräjien historiaa tuntuu määrittävän turhautumisen ja uhattuna olemisen ilmapiiri. Kirjan poliittisuus näkyy jatkuvan oikeuskamppailun päänarra-

tiivissa, miltä osin kirja osallistuu yhteiskunnassakin jatkuvaan oikeustaisteluun ja jää dokumenttina tästä aktivismihengestä sekä historiografiaan että potentiaalisena lähteenä saamenhistorian tutkimukseen.

Yksi kirjan pisimmistä kappaleista käsittelee vuoden 2023 Fosen-mielenosoituksia, jotka olivat nuorten saamelais- ja luonnonsuojeluaktivistien organisoimia ja jotka eskaloituivat sosiaalisessa mediassa Oslon keskustan pääväyliä tukkineiksi mielenosoituksiksi. Stortingetiin ja öljy- ja energiaministeriöön keskittyneet väkivallattoman kansalaistottelemattomuuden aktiot televisioitiin reaaliajassa. Kirjoittaja kertoi minulle, kuinka mielenosoitukset eivät yksinään lykänneet käsillä olevan kirjan julkaisemisesta, mutta itse kirjoitusprosessin ne keskeyttivät. Protesti koski sitä, kuinka Norjan hallitus ei ollut seurannut korkeimman oikeuden päätöstä tuulivoimahankkeen kompensatioista alueen poronhoitajille, minkä nähtiin tarkoittavan oikeusvaltion toimintaperiaatteiden vaarantumista. Tämä kokosi suuren joukon toimijoita protestien puolelle. Mielenosoittajat saivat audienssin hallitukselta ja jopa kuninkaalta, ja Norjan hallitus myönsi, että käynnissä oli ihmisoikeusrikkomus. Poronhoitosiidat puolestaan saivat huomattavia myönnytyksiä ja korvauksia.

Prosessi osui sattumalta samaan aikaan Norjan Totuus- ja sovintokomission työn valmistumisen kanssa ja antoi aiheita tarttua toimeenpanokuiluun (implementeringsgapet), jossa Norjan valtio ei toteuta lupaamiaan oikeuksia koskien esimerkiksi kielten ja kulttuurin nauttimaa suojaa. Berg-Nordlie viittaa historialliseen katkokseen pitkässä luottamukseen perustuvassa odotuksessa, että valtio kyllä lopulta parantaisi saamelaisten olot poliittisin reformein – tämä katkos on koettu muissakin Pohjoismaissa, ja sama koskee sisäistä luottamusta Saamelaiskäräjien voimaan edistää kyseisiä asioita. (Toisin kuin Norjassa, luottamuskriisi Ruotsissa ja Suomessa ei koske lakisääteisiä lupauksia tai ratifioituja alkuperäiskansan oikeuksia koskevia sopimuksia, vaan työtä tehdään edelleen tilanteessa, jossa saamelaisten kulttuurilta ja elinkeinoilta puuttuu vahvaksi koettu lain suoja.) Berg-Nordlie nostaa vielä yhden ajankohtaisen termin, polarisaation, kuvaamaan myös saamelaisyhteisöjen sisäistä nykytilannetta, jonka hän johtaa normaaleista päivänpoliittisista kiistoista (teollistaminen vai luontaiselinkeinot jne.) ja norjalaistamispolitiikan luomista kulttuurisista ja identifioitumisen eroista. Hän esittää kysymyksen, onko mahdollisuus myös saamelaisten sisäiselle sovinnolle olemassa.

Kirja päättyy toteamukseen jatkuvista kriiseistä, yhtenä niistä Ukrainan sodan eskaloituminen, joka lopetti pansaamelaisen yhteistyön Venäjän suuntaan. Kirjan julkikirjoitettu päänarratiivi, eloonjääneen kansan historia, hukkuu lopussa näihin kriiseihin. Berg-Nordlie toivoo kirjastaan löytyvän keinoja kriisien ratkaisemiseen hankaloituvissa oloissa. Jää nähtäväksi, nouseeko kirja suuremmaksi kuin osiensa summa ja onko sillä vaikutusta yli lukijapiirinsä. Historian yleisesityksenä se on joka tapauksessa korkeatasoinen.

